

Ometajuća uloga šablona u dječjem likovnom stvaralaštvu

Babić Kostić, Manuela

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Academy of Arts and Culture in Osijek / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:251:381807>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-20**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Academy of Arts and Culture in Osijek](#)

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU
ODSJEK ZA VIZUALNE I MEDIJSKE UMJETNOSTI
SVEUČILIŠNI DIPLOMSKI STUDIJ LIKOVNA KULTURA

MANUELA BABIĆ KOSTIĆ

**OMETAJUĆA ULOGA ŠABLONE U DJEČJEM
LIKOVNOM STVARALAŠTVU**

DIPLOMSKI RAD

MENTOR: Izv.prof.art ZLATKO KOZINA
SUMENTOR: SANDRA MARIJANOVIĆ, pred.

Osijek, 2024.

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU U OSIJEKU

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja MANUELA BABIĆ KOSTIĆ potvrđujem da je moj diplomski rad

pod naslovom OMETAJUĆA ULOGA ŠABLONE U DJEČJEM LIKOVNOM STVARALAŠTVU

te mentorstvom Izv.prof.art ZLATKO KOZINA; SANDRA MARIJANOVIĆ, pred.
rezultat isključivo mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranog rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga završnog/diplomskog rada nije iskorišten za bilo koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Osijeku, 21.10.2024.

Potpis

Babić Kostić

SAŽETAK

Tema ovog rada je ometajuća uloga šablona u dječjem likovnom stvaralaštvu. Šablonama i šablonskim likovnim izražavanjem smatra se izražavanje koje nije originalno već se preuzima od drugoga, a pojavljuje već u ranoj dobi od tri godine nakon čega se velikom brzinom širi među djecom. Danas se smatra da je kreativnost urođena svoj djeci, ali je za razvoj iste ključna pravilna podrška i poticanje odraslih. Kada to nije tako tada govorimo o ometanju dječjeg likovnog stvaralaštva. Postoji više postupaka koji ometaju razvoj dječje kreativnosti i dječjeg likovnog razvoja koji su obrađeni u ovom radu, a poseban je naglasak na širenju šablonskog crteža.

Cilj ovog rada je podizanje svijesti o ometajućem utjecaju šablona na dječje stvaralaštvo, kao i razjašnjenje uzroka i posljedica njihove upotrebe. Nadalje u radu se ukazuje na načine kojima se može suzbiti pribjegavanje šablonama i šablonskom izražavanju, uz primjere čestih šablona koje se pojavljuju u radu s djecom. U radu se također razmatra da li je potrebno strogo suzbijanje šablona ili one mogu imati i pozitivne aspekte. Također, razmatra se i koja je uloga nastavnika u sprečavanju korištenja i širenja šablona s ciljem pružanja podrške razvoju dječjeg likovnog stvaralaštva završni je dio ovoga rada.

Ključne riječi: : šablone, dijete, dječje stvaralaštvo, likovni razvoj, kreativnost

ABSTRACT

The topic of this work is the disruptive role of stencils in children's art. Stenciles and stenciled artistic expression are considered expressions that are not original but are taken from others, and appear already at the early age of three years, after which they spread rapidly among children. Today, it is considered that creativity is innate in all children, but proper support and encouragement from adults is essential for its development. When this is not the case, we are talking about hindering children's artistic creativity. There are several procedures that hinder the development of children's creativity and children's artistic development, which are discussed in this paper, and special emphasis is placed on the spread of stenciled drawing.

The aim of this paper is to raise awareness of the disruptive influence of stenciles on children's creativity, as well as to clarify the causes and consequences of their use. Furthermore, the paper indicates the ways in which it is possible to suppress the use of stenciles and stenciled expression, along with examples of frequent stenciles that appear in work with children. The paper also considers whether strict suppression of stenciles is necessary or whether they can have positive aspects. Also, the role of the teacher in preventing the use and spread of stenciles is being considered, with the aim of providing support for the development of children's artistic creativity as the final part of this work.

Keywords: stencils, child, children's creativity, artistic development, creativity

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. DJEČJE LIKOVNO STVARALAŠTVO.....	2
2.1. Kreativnost.....	2
2.2. Dječje likovno izražavanje.....	5
2.3. Faze razvoja dječjeg likovnog izražaja.....	6
3. POTICANJE DJEČJEG LIKOVNOG STVARALAŠTVA.....	9
4. OMETANJE DJEČJEG LIKOVNOG STVARALAŠTVA.....	13
5. OMETAJUĆA ULOGA ŠABLONA U RAZVOJU DJEČJEG LIKOVNOG STVARALAŠTVA.....	17
5.1. Najčešći primjeri šablona u dječjem izražavanju.....	20
5.2. Druga perspektiva šablona.....	24
6. ULOGA NASTAVNIKA U SUZBIJANJU ŠABLONA.....	26
7. ZAKLJUČAK.....	29
8. LITERATURA.....	30

1. UVOD

Likovna sposobnost izražavanja urođena je svoj djeci, ali se razvija ili oslabljuje onoliko koliko dijete ima ili nema pravo na vlastitu individualnost (Belamarić, 1987: 13).

Kada se pravilno razvija i podržava dječje likovno stvaralaštvo, tada ono konstantno raste i obogaćuje se, ali kada tome nije slučaj tada se može primijetiti pojava šablona koje mogu ometati razvoj istog.

Tema ovog rada je ometajuća uloga šablona u dječjem likovnom stvaralaštvu. Šablone se često pojavljuju u dječjem likovnom izražavanju već u ranoj dobi od tri godine te se velikom brzinom šire među djecom. Širenje takvog oblika likovnog izražavanja problematično je jer guši razvoj kreativnosti, individualnosti i slobodnog razmišljanja. S obzirom na općeprisutnost šablonskog izražavanja kod djece odabrana je ova tema kako bi se dublje istražila važnost prepoznavanja zašto dolazi do takvog izražavanja te kako pomoći djeci da se oslobode od šablonskog izražavanja.

Na samom početku rada govori se o tome što je dječje likovno stvaralaštvo te o fenomenu kreativnost. U prošlosti se smatralo da je kreativnost urođena samo određenom dijelu ljudi, ali danas je poznato da je kreativnost skup osobina koju posjeduje svatko te se kroz pravilni pristup može razvijati. Nadalje za razvoj kreativnosti i kreativnog izražavanja kod djece potrebno je poznavati faze dječjeg likovnog izražavanja te koji su načini poticanja likovnog stvaralaštva kod djece.

Kada se ne poznaju u dovoljnoj mjeri uloga i funkcija stvaralačkih sposobnosti djeteta tada se nesvjesno može ometati razvoj dječjeg likovnog stvaralaštva. Odrasli nesvjesno, kroz želju da pomognu, mogu ograničavati dječji likovni razvoj stoga se dalje u radu nastoji raščlaniti koji su to ometajući postupci u radu s djecom.

Cilj ovog rada je podizanje svijesti o ometajućoj ulozi šablona, razjasniti kako i zašto se one javljaju te koje mogu biti posljedice njihovom pribjegavanju. U radu se pojašnjava i na koji način adekvatno suzbijati pribjegavanje istima. Nadalje, u radu su prikazani primjeri nekih od najčešćih šablona koje se javljaju u dječjem likovnom stvaralaštvu. Treba li se šablone strogo braniti ili one mogu imati dobrih strana obrađeno je u poglavlju Druga perspektiva šablona. Koja je uloga nastavnika te koje stavove i postupke on može usvojiti kako bi pomogao djeci da se oslobode šablonskog načina izražavanja obrađeno je na samom kraju rada.

2. DJEČJE LIKOVNO STVARALAŠTVO

„Stvaralačko je mišljenje preobrazilo čovjekovo okruženje i svijet, koji su svakim danom drukčiji od jučerašnjeg. Kad bismo ljudima oduzeli sposobnost stvaranja zaustavio bi se vlak koji nas vozi u budućnost“ (Cvetković Lay i Pečjak, 2004: 11).

Stvaralaštvo se u rječniku¹ definira kao „moć stvaraoaca, stvaralačka snaga, kreativnost“ odnosno „ukupnost stvorenih djela u nekoj umjetnosti [likovno stvaralaštvo]“. Stvaralaštvo i kreativnost se prema tome, kada se govori o sposobnosti, a ne o ukupnom opusu stvorenih djela, mogu smatrati istoznačnicama zbog čega se u daljnjem tekstu koriste oba termina.

2.1. Kreativnost

Složeni fenomen kreativnosti danas se definira na brojne načine te jednako tako postoje brojni pristupi istoj prilikom izučavanja navodi Škrbina (2013: 15). Te se definicije i pristupi razlikuju ponajprije po tome stavljaju li naglasak na kreativnu ličnost, mogućnosti razvoja kreativnog mišljenja, procese, produkte ili pak socijalne sustave. Nadalje ističe da većina autora podržava generalne koncepte kreativnosti koji se mogu primjenjivati na različitim područjima iako pojedini autori zastupaju stav da se kreativnost definira samo unutar jednog određenog područja.

„Donedavno se stvaralaštvo shvaćalo kao proces kojim izuzetno odabrani pojedinci stvaraju djela visoke vrijednosti. To se shvaćanje napušta dok se kreativnost promatra kao opći ljudski potencijal. Ova je promjena gledišta otvorila mnoga nova pitanja o prirodi dječje likovne kreativnosti neposredno važna za praksu vizualno-likovnog odgoja i obrazovanja“ (Grgurić i Jakubin, 1996: 79).

Uzimajući u obzir da je kreativnost kao pojam popraćena dvojbama u definiranju i razumijevanju Huzjak (n.d.: 31) kao dvije glavne osobine kreativnosti navodi dva elementa:

„1. Kreativni pojedinac uočava, vidi, doživljava, kombinira stvari i pojave na nov, svjež, neuobičajen način;

2. Kreativni pojedinac proizvodi nove, neuobičajene, drukčije ideje i djela.“

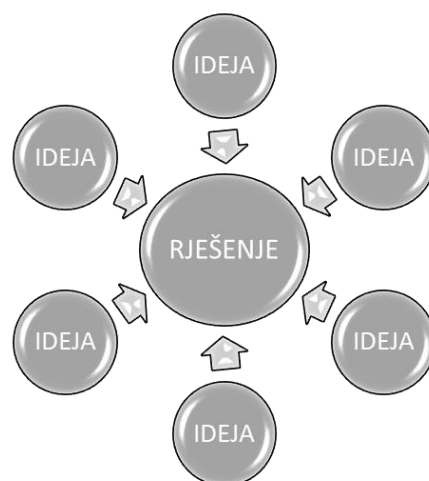
¹ Hrvatski jezični portal, URL: https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=d1plXxM%25253D [pristup: 11.08.2024.]

Škrbina (2013: 15-16; prema Isaksen, 1987; prema Somolanji i Bognar, 2008) je objedinila različita gledišta različitih autora u zajedničkoj definiciji prema kojoj je „kreativnost urođena sposobnost svakog pojedinca da proizvodi određenu novinu u materijalnoj i duhovnoj sferi (rješenja, ideje, umjetnički oblici, teorije ili proizvodi), pri čemu je ta novina originalna, ekonomična i primjenjiva unutar određenoga socijalnog konteksta te pozitivno usmjerena“.

U daljnjim nastojanjima da se razjasni pojam kreativnosti, Huzjak (n.d.: 31-32; prema Winner, 2005: 221) donosi podjelu na Kreativnost s „velikim K“ i kreativnost s „malim k“:

„Kreativna“ (malo k) jesu ona djeca koja samostalno otkrivaju pravila i tehničke vještine određenog područja, uz minimalno vodstvo odraslih, i izmišljaju neobične strategije za rješavanje problema. Kada govorimo o „Kreativnosti“ (veliko K), tada podrazumijevamo istežanje, mijenjanje ili čak transformiranje područja. To podrazumijeva veliku bazu znanja i iskustva (napominje se i tzv. desetogodišnje pravilo – tvrdnja da za proboj u nekom području treba barem deset godina napornog rada), i smatra se da djeca ne mogu biti kreativna na ovaj način.“

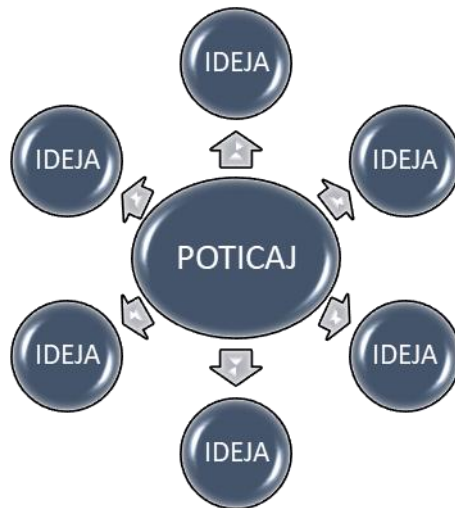
Huzjak (n.d.: 32) zaključuje kako najveće zasluge za istraživanje fenomena ljudske kreativnosti pripadaju američkom psihologu Joyu Paulu Guilfordu. Škrbina (2013: 18) navodi da je Guilford (1968) prvi uveo pojam divergentnog mišljenja kod istraživanja kreativnosti pri čemu je definirao dva oblika mišljenja prilikom konstruiranja modela intelektualnog funkcioniranja – divergentno i konvergentno mišljenje.

Slika 1. Konvergentno mišljenje
Izvor: obrada autora (Škrbina, 2013: 18; prema Bognar, 2010)

Kada govorimo o konvergentnom mišljenju tada Škrbina (2013: 18) navodi kako kod ovog

mišljenja postoji jedno jedino moguće rješenje problema te se ono kreće u zadanim okvirima, ograničenim normama, uhodanim shemama i prema postavljenom cilju. Ovaj način najčešće dovodi do jednog jedinstvenog mogućeg rješenja. Nadalje navodi kako se ono često koristi u testovima inteligencije kod kojih je moguć samo jedan točan odgovor, čime se očito isključuje opcija alternative i iznenađenja te posljedično i originalnost kod davanja odgovora.

Slika 2. Divergentno mišljenje
Izvor: obrada autora (Škrbina, 2013: 18; prema Bognar, 2010)

Divergentno mišljenje nije usmjereno na jedno rješenje već se misli kreću prema bezbroj potencijalnih rješenja. Ovaj proces glavni je element kod kreativnog ponašanja jer se kod njega stvaraju nova rješenja postavljenog problema, do toga nepostojeća. Također doprinosi originalnosti i izražavanju mašte kod pojedinca, kreativni rezultat je originalan i primjenjiv, a često se pokaže i kao najjednostavnije rješenje ili ideja. (Škrbina, 2013: 18; prema Pejić i sur., 2007).

Huzjak (n.d.: 33) zaključuje da prema Guilfordovoj podjeli mišljenja na „konvergentno (logičko zaključivanje, pronalaženje ispravnog rješenja) i divergentno (pronalaženje što većega broja ispravnih rješenja), opet znači kako se kreativnost ne može naučiti, nego samo uvježbavati, poput športa. Više treninga omogućuje veće rezultate, međutim, gledajući ovu tvrdnju obratno, može se ustanoviti poražavajuća činjenica: većina ljudi zapravo ne rješava probleme razmišljajući, nego naučenim znanjem koje im je na raspolaganju. Budući da je nemoguće posjedovati znanja za sve hipotetske situacije koje pojedinca očekuju u životu, naslućujemo nužnost stereotipne upotrebe znanja koje pojedinac ima na raspolaganju uvijek ista rješenja za različite situacije. Mišljenje je vještina koja je dostupna samo onima koji je

uvježbavaju“ (Huzjak, n.d.: 33).

U kontekstu likovnosti kreativan pojedinac mora imati bogato znanje kako bi iz njega akumulirao hipoteze za rješavanje likovnih izazova i povezivanja istih u nove kompozicije. Kako bi nastalo novo likovno djelo potrebno je znanje, iskustvo, sposobnost povezivanja udaljenih i oprečnih dijelova iskustva. Što više navedenih elemenata postoji, veća je vjerojatnost stvaranja novoga kreativnog djela. Ipak, kada stvara, pojedinac mora biti u stanju odvojiti se od iskustva, biti slobodan te zanemariti ograničenja od istog te imati svjež neopterećen pogled navode Grgurić i Jakubin (1996: 80).

2.2. Dječje likovno izražavanje

S obzirom na to da se pokazalo da je za stvaranje novog likovnog djela potrebno znanje, iskustvo te ovladavanje istim kako bi se to povezivalo, javlja se pitanje može li se to očekivati od djeteta. Dijete ne može povezivati staro iskustvo i znanje jer ga nema. Ono prvi puta otkriva, uočava i izražava ono što je otkrilo. Iz tog se razloga kod dječjeg likovnog izražavanja ne može očekivati u potpunosti realiziran kreativan likovni produkt, već se može očekivati ponajviše kreativni proces. Može se reći da je to kreativnost prvi puta viđenog i prvi puta izraženog. (Grgurić i Jakubin, 1996: 80)

U pokušaju pronalaska rješenja u doprinosu originalnosti, Irwing Taylor razvio je model sa pet stupnjeva kreativnosti (Škrbina, 2013: 16; Huzjak, n.d.: 32; Grgurić i Jakubin, 1996: 80).

Slika 3. Stupnjevi kreativnosti
Izvor: obrada autora (Škrbina, 2013: 16; prema Taylor, 1960)

- „1. Kreativnost spontane aktivnosti – samostalno izražavanje, spontan djetetov izraz
2. Kreativnost usmjerene aktivnosti – spontano izražavanje uz svjesno nastojanje za poboljšanjem, postizanjem "sličnosti" s realnim objektom
3. Kreativnost invencije – opažanje i izražavanje novih likovnih odnosa
4. Kreativnost inovacije – donošenje značajnih promjena u likovnom izrazu unosenjem složenijih likovno-jezičnih i tehničkih mogućnosti
5. Kreativnost stvaranja – stvaranje potpuno novih likovno-pojmovnih sustava – stilova“
(Grgurić i Jakubin, 1996: 80-97).

Prihvatanjem ove sheme može se zaključiti da je dječja kreativnost definirana stupnjevima od 1. do 3. te djelimice 4. stupnjem dok se tek u 5. stupnju nalazi potpuno novo likovno djelo. Iz toga proizlazi da se kreativnost djeteta i kreativnost odraslih ne mogu mjeriti istim kriterijima. Potvrđuje se da je najvažniji čimbenik dječje likovne kreativnosti proces dok se kod odraslih ista procjenjuje po završnom djelu. Može se ustvrditi da kreativnost nije skup činjenica i znanja te se ne može ugraditi u dijete obrazovanjem i prenošenjem znanja. Kreativnost je stvaralački proces odnosno način rada i pristup problemu. (Grgurić i Jakubin (1996: 97)

2.3. Faze razvoja dječjeg likovnog izražaja

Matić (2021: 63) navodi da jednako kao što dijete u svojem razvoju prolazi kroz različite faze, tako i dječji likovni izraz prolazi specifične karakteristične faze koje slijede zakonitosti općeg psihofizičkog razvoja. „Likovni izraz je važno područje dječjega stvaralaštva, kroz koje se dijete razvija i iskazuje svoje psihofizičke mogućnosti; on je prema tome i uvjet i pretpostavka, ali i rezultat dječjega psihofizičkog razvoja. (...) To znači da se u likovnom odgoju djece i omladine ne može polaziti od čiste isključive spontanosti, niti se može isključivo isticati samo jedna strana dječjeg doživljavanja, primjerice emocionalna, nego dječji likovni izraz treba promatrati u ovisnosti o općoj zakonitosti dječjeg razvoja, cjelokupnosti njegova doživljavanja i specifičnosti pojedinog djeteta i specifičnosti utjecaja okoline“ (Matić, 2021: 66). Stoga je važno poznavati faze likovnog razvoja djece.

Brojni su se autori poput Kondaka, Sterna, Reada i inih bavili periodizacijom likovnog izražaja djeteta, ali se u većini periodizacija može prepoznati osnovni Linquetov model koji obuhvaća tri osnovne faze: fazu šaranja, fazu dječjeg, to jest intelektualnog realizma, te fazu vizualnog realizma ističu Grgurić i Jakubin (1996: 30; modifikacija po Wildloecheru, kod Beisl, 1978).

1. Do 4. godine života aktivna je *faza šaranja*. Istu karakterizira psihomotorički i osjetilni doživljaj djeteta, koje uživa u povlačenju linija. Pokušaj prikazivanja okoline javlja se tek na kraju te faze, rezultirajući u "slučajno postignutom crtežu" ili fazi "slučajnog realizma". Dijete može uočiti sličnost u slučajno postignutog crteža i nekog predmeta te istom dati ime. (Grgurić i Jakubin, 1996: 30-31; prema Linquet, u Beisl, 1978)
2. Od 4. do 10. godine javlja se *faza dječjeg realizma* za koju je tipično pokušavanje reprezentiranja okoline te se psihomotorika koristi u svrhu postizanja tog cilja. (Grgurić i Jakubin, 1996: 31; prema Beisl, 1978).
 - a) *Rana faza dječjeg realizma* koja nastupa od 4. do 6. godine naziva se još i *faza sheme* (Grgurić i Jakubin, 1996: 31; prema Widloecher, 1974, u Beisl, 1978) te *faza neuspjela realizma* (Grgurić i Jakubin, 1996: 31; prema Linquet, u Beisl, 1978). Grgurić i Jakubin (1996: 31) za ovu fazu navode kako je okolina prezentirana s osobnog, egocentričnog stajališta te naglašenim emocionalnim detaljima. Zbog nezrelosti motoričkih i spoznajno-iskustvenih čimbenika, djetetov crtež ima osobno, neobjektivno obilježje te se sa gledišta preslikavanja smatra se "neuspjelim" i "nezrelim" djelom.
 - b) *Kasnija faza dječjeg realizma* naziva se još i *faza intelektualnog realizma* te nastupa od 6. do 11. godine (Grgurić i Jakubin, 1996: 31; prema Linquet, u Beisl, 1978). Dijete nastavlja prikazivati svoju okolinu na način da se vidi da je svjesno bogatstva sadržaja, spoznaja i informacija, kao i raznolikosti predmeta i njihovih karakteristika (znanja o predmetima, a ne samo površinskog opažanja) navode Grgurić i Jakubin (1996: 31).
3. *Faza vizualnog odnosno optičkog realizma* nastupa od 11. do 14. godine i u ovoj fazi ističe se zapostavljano znanje o predmetima i odnosima među njima s nastojanjem uspostavljanja prividnih odnosa u skladu s percepcijom čovjeka. (Grgurić i Jakubin, 1996: 31; prema Butina, 1982). U ovoj fazi također se pojavljuje emocionalna neutralnost prema detaljima te visoko tehnički i spoznajno razrađen izraz. Nastavno tome, ova faza primiče se likovnom izrazu odraslih, a odmiče se od dječjih faza zaključuju Grgurić i Jakubin (1996: 31).

Dječje likovno izražavanje mijenja se u skladu s fazama dječjeg razvoja, koje su uvjetovane djetetovom dobi, njegovim pristupom okolini i razvojem mišljenja. Na temelju istraživanja, Grgurić i Jakubin (1996: 31-32) sistematizirali su faze likovnog razvoja kroz praćenje najčešćih motiva u likovnom izražavanju poput ljudskog oblika, kuće, stola i sl.

TABLICA 3. VARIJACIJE OBLIKA UNUTAR FAZA

DJEČJEG LIKOVNOG RAZVOJA.

STARIJA DOB	FAZE	LIJUDSKI LIK	UGLATI OBLIK - STOL	PROSTOR	KUĆA	DRVO
PREDŠKOLSKA DOB	2 DO 4 GODINE PRIVANNA IZRAŽAJNA PRIVANNA IZRAŽAJNA	 SIMBOL ČOVJEKA	 UGLATI OBLIK - STOL	 KRETANJE - FUNKCIJA PROSTORA KONGLOMERAT	 KRETAJE - FUNKCIJA PROSTORA KONGLOMERAT	 KRETAJE - FUNKCIJA PROSTORA KONGLOMERAT
	4 DO 5 GODINA LOZNI I SKROJENI LOZNI I SKROJENI	 LINIJA KRETANJA SLOŽENI SIMBOL ČOVJEKA	 POGLED ODOZGO, PREVALJIVANJE NOGU U RAVNINU PAVRA	 NIZ NIZ - POLJE RUB PAVRA OZNAKA ZA LINIJU TLA	 OBJEK S OTVORIMA POGLEDO ODGOZGO RASKLOPLJENI PROMETOR POGLED SA STRANE TRANSPARENTNOST	 DEBLO - KROŠNJA
VIŠI RAZREDI OSNOVNE ŠKOLE	5 DO 6 GODINA ZAJEDNO IZRAŽAJNA ZAJEDNO IZRAŽAJNA	 SPOLNOST, POKRET, TRANSPARENTNOST, PROFIL, EMOCIONALNA PROPORCIJA	 USPRAVNOST NOGU POGLED SA STRANE	 VARIJACIJE PREVALJIVANJA OBLIKA U RAVNINU	 TLOCRT FASADA TRANSPARENTNOST, PRAMI KLUP	 DRVO
	8 DO 10 GODINA (1.1.2. RAZRED) ZAJEDNO IZRAŽAJNA ZAJEDNO IZRAŽAJNA	 POKRET, KARAKTER, DETALJI, DISPROPORCIONALNOST, PROFIL, POGLED S LEVA	 PRIVID SKRACENJA ZADNIH NOGU POGLED S UGLA, KOSE STRANE, LINIJA TLA, PROMIENA OČIŠTA	 VERTIKALNA PERSPEKTIVA PANORAMSKI PRIKAZ PLOHA KAO TLO ISPRED - IZA	 RASKLOPLJENA KUĆA PROMIENA OČIŠTA	 DRVO
VIŠI RAZREDI O.S.	10 DO 12 GODINA (5.1.6.R.) VIZUALNOG REIZRAŽAJA VIZUALNOG REIZRAŽAJA	 NASTAVAK IZ PRETHODNE FAZE, VIŠE DETALJA, KARAKTERISTIKE OBLIKA, PROPORCIJE	 OBRNUTA PERSPEKTIVA	 PRIVID DUBINE KOŠIM LINIJAMA, PROMIENA VELIČINE OBLIKA	 OBRNUTA PERSPEKTIVA	 DRVO
	12 DO 14 GODINA (7.1.4.R.) VIZUALNOG REIZRAŽAJA VIZUALNOG REIZRAŽAJA	 ANALITIČKO PROMATRANJE I SPOSOBNOST REDEFINICJE	 POLUPERSPEKTIVA (PROMIENA STAJALIŠTA)	 HORIZONT, KOŠINE PUTA	 KOŠI PRIVID BOČNE STRANE	 DRVO
		 ANALITIČKO PROMATRANJE I SPOSOBNOST REDEFINICJE	 GEOMETRUSKA PERSPEKTIVA	 GEOMETRUSKA PERSPEKTIVA	 GLOMILRUSKA PERSPEKTIVA	 DRVO

Slika 4. Faze likovnog izražaja i varijacije oblika unutar faza dječjeg likovnog razvoja
Izvor: Grgurić i Jakubin (1996: 32-33)

3. POTICANJE DJEČJEG LIKOVNOG STVARALAŠTVA

Brojni istraživači smatraju da se na razvoj i povećanje kreativnosti može utjecati (Škrbina, 2013: 33; prema Feldhusen i Goh, 1995; Plucker i Runco 1998, Nickerson, 1999). Istraživači koji najviše prednjače u istraživanju stvaralaštva i mašte su filozofi, psiholozi, pedagozi, psihoanalitičari, a povremeno i umjetnici. Pokazalo se da su današnja djeca opterećena šablonama koje preuzimaju jedna od drugih, ali i masovnih medija, što utječe na zatiranje kreativnosti i mašte. Ovaj nepoželjan trend postavlja pitanja kako uspostaviti strategije, koje prikladne likovne metode primijeniti kako bi se ponovno potaknula mašta te razvoj kreativnog mišljenja kod djece (Pivac, 2016: 349). Većina istraživača smatra da se kreativno mišljenje može razvijati ili povećati kroz različite programe koji se bave motivacijom, kognitivnim vještinama i metodama, kognitivnim stilovima, faktorima ličnosti te metakognitivnim vještinama (Škrbina, 2013: 33; prema Čorko, 2003). Škrbina (2013: 33) navodi kako su radi toga razvijene i brojne kreativne tehnike kao što su „brainstorming“ (prema Osborn, 1953), „šešir za razmišljanje“ (prema de Bono, 1985), igranja uloga i slično.

Dopuštanje slobode mišljenja i stvaranja važan je preduvjet za poticanje kreativnog mišljenja iz razloga jer: „imaginacija je način mišljenja, motorna snaga svekolike kreativnosti, produktivna osjetilnost. Stvaralačka imaginacija je djelatnost, moć povezivanja i objedinjavanja različitih iskustava, predstava i uvida, duhovna aktivnost u kojoj se, koliko metodski toliko i kroz stvaralačku intuiciju... oslobađa artistski i/ili misaoni čin kao otkrivajuća vizija (ne)mogućeg“ (Pivac, 2016: 349; prema Finci, 2009: 178-179).

Jednako tako određeni okolinski uvjeti mogu utjecati na promjenu, otvorenost i fleksibilnost kod pojedinca navodi Škrbina (2013: 33; prema Ekvall, 1999; prema Čorko, 2003), a također ističe da okolinski uvjeti mogu voditi i ka: „poticanju razvoja kreativnosti kod pojedinca, primjerice: poticanje samostalnih stvaranja ideja, provjeravanje ideja i misli pojedinca, prihvaćanje i uvažavanje ideja i originalnih rješenja pojedinca, ne podcjenjivanje i ne označavanje ideja kao krivih ili neprikladnih. Zatim poticanje kreativnosti kod pojedinca može se postići postavljanjem alternativnih pitanja (Možemo li drugačije?; Možeš li nešto doraditi?); ohrabriranjem pojedinca na pronalazak što više raznovrsnih kreativnih, drugačijih rješenja“ (Škrbina, 2013: 33).

Ako se djeci omogući da se slobodno izražavaju i stvaraju, da budu to što jesu te gledaju i

poimaju na svoj način, ona će se uvijek kreativno i stvaralački izražavati te oblikovati. Izvanjske i unutarnje doživljaje djeca promatraju neposredno te iste nastoje izraziti stvaralački dok je pokretač toga unutrašnji poriv koji se manifestira kao interes i radoznalost. Ukoliko je unutrašnji poriv u djetetu ušćuvan, prisutni su i osnovni uvjeti za dječje kreativno izražavanje. Dok uz vidljive podatke pažljivo promatra određenu pojavu ili oblik, dijete otkriva i smisao i značenje istih, a takva se usmjerenost pažnje, koja nadilazi standardnu opću percepciju, može nazvati stvaralačka percepcija. Nakon postizanja stvaralačke percepcije, nastupa sljedeći korak, a to je da dijete tek tada može likovno izraziti ono što je otkrilo i opazilo. Ako je kod djeteta potisnut prirodni poriv za upoznavanje svijeta, potrebno je tada ponovno probuditi i potaknuti njegovu radoznalost i interes za ono što se oko njega zbiva i postoji (Belamarić, 1987: 259; Škrbina, 2013: 33).

Likovno ostvareni i izraženi sadržaji povratno ojačavaju dječja opažanja, shvaćanja te predočavanja, što zatim opet vodi ka bogatijem i snažnijem stvaranju. Na taj način pokreće se proces rasta i razvoja svijesti te sposobnosti kod djece (Belamarić, 1987: 256). Nadalje Belamarić (1987: 256-259) navodi potencijalne načine za pobuđivanje interesa odnosno poticanje dječjeg likovnog stvaralaštva:

1. Usmjeravanje opažanja

Usmjeravanje opažanja na oblik ili pojavu kao što su cvijet ili let najjednostavniji je način usmjeravanja. Djeca u ovom slučaju prvo primjećuju život, svojstva oblika te njegovu funkciju nakon čega slijedi interesiranje za dijelove oblika i veličinu. Na kraju slijedi interes za vizualne karakteristike poput boje, materijala i drugih detalja. Kod usmjeravanja opažanja najvažnije je izbjegavati nametanje vlastitog viđenja što se najlakše postiže kroz postavljanje određenih pitanja djetetu. Osnovno pitanje koje je potrebno ponavljati, sve dok dijete ne iscrpi sve odgovore, jest 'što vidiš?' i 'što još vidiš?'. Zatim slijede pitanja koja izazivaju djetetovo shvaćanje i razvoj logike kao na primjer 'kako cvijet raste?' ili 'zašto pčela leti?'. Daljnja pitanja služe za konkretnije propitivanje elemenata oblika ili pojava kao što su dijelovi, boja, materijal, konstrukcija i ostalo. Djetetove odgovore na pitanja ne bismo smjeli korigirati već ih prihvaćati onakvi kakvi jesu jer će automatski i naučeni odgovori otpasti, dok se početno besmisleni odgovori mogu pokazati vrlo smislenima. Važnost je u tome da se izbjegavanjem korigiranja djetetovog odgovora izbjegava i njegovo povređivanje. Također je važno imati na umu da odgovori na naša pitanja ne moraju nužno biti

verbalni već oni mogu doći u obliku čuđenja, osmijeha, dodira i slično. Izražavanje kroz likovni rad i promatranje oblika ili pojava dva su odvojena procesa pa tako dijete ne izražava ono što konkretno gleda, nego izražava ono što pamti, shvaća i izdvaja o određenom obliku ili pojavi.

2. Aktiviranje sjećanja

Aktiviranje sjećanja je način poticanja interesa i izražavanja djece kroz razgovor o onome što su vidjela ili doživjela. Postavljanjem pitanja obnavlja se njihovo pamćenje kroz javljanje slika u njihovoj svijesti što je korak do likovnog izražavanja. Ovdje se postavljaju pitanja poput 'što si vidio/la?' te 'što si još vidio/la?', 'što si još čuo/la?' i slično, sve dok ne iscrpimo dječja sjećanja kroz ova pitanja. Nakon tih pitanja slijede konkretnija pitanja o oblicima, prostoru, bojama, vremenu i slično. Kod izražavanja prema sjećanju djeca češće izražavaju odnose i značenja među oblicima te cjelokupnost i širinu doživljenog.

3. Maštanje i ilustracije

Izražavanje kroz maštanje kod djece odvija se kao stvaranje novih verzija slika na temelju onoga što dijete već zna ili poznaje. Ilustracije su primjer u kojem dijete nešto što nikada nije vidjelo rekreira od podataka koje zna. Kod primjera ilustriranja priče 'Djed i repa' dijete događaj iz priče nije vidjelo u stvarnosti, ali će kroz ono što već zna poput ljudi, psa, mačke i miša te prijašnja iskustva sastaviti priču. Bogatstvo dječje mašte uvjetovano je osmišljenom, nesputanom i spontanom podrškom dječjeg likovnog izražavanja svega što čini njihovu okolinu i iskustva.

4. Zamišljanje

Zamišljanje ili imaginacija smatra se višom razinom stvaranja i podrazumijeva sposobnost da djeca pojmove i predodžbe, s kojima se nisu susreli u stvarnom životu, iz domene nevidljivog pretoče u likovni izraz. Poticanje ove vrste stvaralaštva moguće je ako su djeca navikla na slobodno i nesputano izražavanje u kojem za riječi, pojmove, osjećaje ili pojave kojima ne znaju značenje i nemaju podatke mogu pronaći likovni izričaj.

5. Igre s likovnim materijalima

Igre s likovnim materijalima poput olovke, boje i gline ponajprije pružaju djetetu

osjećaj slobode, a osim toga potiču na istraživanje i razumijevanje karakteristika te potencijala materijala. Najvažnija svrha igre s likovnim materijalima je mogućnost izražavanja onoga što dijete svjesno ili nesvjesno prolazi. Djeca isprva nesvjesno ponavljaju ono što im je već poznato pa ih je potrebno potaknuti na nove igre, ali bez davanja ideja. Stvaralaštvo se najuspješnije potiče kroz nove sadržaje pri čemu nema ponuđenih šablona ili predložaka već djeca sama istražuju i stvaraju nove oblike. Na ovaj način razvijaju se u djetetu samostalnost i stvaralačke sposobnosti.

6. Potvrđivanje

Kako bi djetetu potvrdili da je na pravom putu u svome likovnom izražavanju i da se zna i može izražavati, tj. da je sposobno važno je nenametljivo potvrđivati vrijednost likovnog rada. Kroz to se razvijaju osjećaji slobode i sigurnosti koji su važni za razvijanje potencijala, ideja i vizija djeteta. Također, nenametljivo zanimanje za djetetovo objašnjenje likovnog rada doprinosi našem razumijevanju dječjeg shvaćanja i doživljavanja svijeta pa je to još jedan važan oblik komunikacije djeteta i odrasle osobe.

Omogućavanje slobode izražavanja, razvijanje samostalnosti, osjećaja kompetentnosti i sigurnosti kroz kvalitetnu podršku i usmjeravanje ključno je u poticanju likovnog stvaralaštva djece.

Kada nema brige o ocjeni i straha od neuspjeha djeci se omogućava da, kod metodički osmišljenog likovnog procesa, dožive zanesenost i ugodu odnosno takozvani „flow“ (Pivac, 2016: 349-350; prema Csikszentmihalyi, 1996 i 2006). „Dosegnuti iskustvo ugodne u nekoj kreativnoj aktivnosti osigurava razvoj mašte i stvaralaštva koji se mogu potaknuti te potom ostvariti i u nekom drugom području učenja i djelovanja“ (Pivac, 2016: 349-350).

4. OMETANJE DJEČJEG LIKOVNOG STVARALAŠTVA

Kao što je već spomenuto u radu, sva djeca imaju urođenu sposobnost likovnog izražavanja i stvaranja. Ta se sposobnost javlja i razvija kroz individualni likovni rad kojim prethode individualna shvaćanja, viđenja i ideje te izražavanje istih kroz stvaranje vlastitih oblika. Iz ovog se može zaključiti kako se stvaralačke likovne sposobnosti mogu razviti ili oslabiti u mjeri u kojoj se djetetu omogućuje ili uskraćuje njegovo pravo na individualnost ističe Belamarić (1987: 13).

Nadalje Matić (2021: 67) navodi da: „Osnovno načelo likovnog odgoja djece i omladine treba biti razvoj stvaralačkih likovnih sposobnosti djeteta, razvijanje njegovih vlastitih osobina i kvaliteta, bez nametanja gotovih formi i određenog sadržaja, a razvijajući dječje doživljavanje u bogatoj skali intenzivnog percipiranja, slika fantazije i emocija, koje će diktirati snažni likovni, osobni izraz djeteta, jer se inače likovna aktivnost ne može nazvati stvaralačkom, niti je ona psihološki i odgojno vrijedna, niti se može stimulatивно djelovati na razvoj dječjih aktivnosti, niti pobuđuje kod djeteta intenzivne emocionalne doživljaje, bez kojih ni jedno stvaralaštvo nije moguće.“

Okolina može, zbog nerazumijevanja i nepoznavanja uloge i funkcije stvaralačke sposobnosti kod djece, djelovati negativno i ometajuće na razvoj iste. Želja odraslih da pomognu djetetu da nauči crtati, napraviti ili naslikati nešto, često ima suprotan rezultat. Dijete, umjesto razvoja i interesa za kreativno likovno izražavanje na svoj način, odustaje od toga i nastavlja u daljnjem izražavanju oponašati, više ili manje uspješno, preuzete shematske točnije šablonske predloške odraslih navode Belamarić (1987: 253) i Škrbina (2013: 35).

Ometanje dječje kreativnosti može se podijeliti u dvije skupine. U prvoj skupini nalaze se svi oblici izravnog interveniranja to jest miješanja u dječje likovno stvaranje;

1. Crtanje djeci

Najdrastičniji primjer negativnog utjecaja na dječji likovni razvoj je upravo crtanje djetetu navodi Belamarić (1987: 253), dok Škrbina (2013: 35) tome još pridodaje i izrađivanje likovnog produkta umjesto djeteta. Djeca mogu prepoznati crtež odraslog, iako ga ne razumiju zapravo, ali zbog autoriteta odraslih nastoje ih oponašati. Ovaj način utjecaja na dijete ugrožava, možemo slobodno reći, prekida svrhoviti i prirodni način zapažanja, doživljavanja i stvaranja oblika te se dijete privikava na pasivnost.

2. Ispravljanje dječjih radova

Popravljanje ili ispravljanje dječjih radova jednako kao i usmeno davanje uputa kako da nešto nacrtaju ili izrade ima izrazito negativni učinak na djecu. Ovim se postupcima ugrožavaju vlastita opažanja djece te ona razvijaju nepovjerenje u ista kao i u vlastite oblike, što dovodi do razvoja osjećaja nesigurnosti i nemoći naglašava Belamarić (1987: 253). Škrbina (2013: 35) uz to navodi da se time kod djece stvara manjak samopouzdanja zbog čega ona mogu razviti otpor prema budućim kreativnim aktivnostima ili pak mogu u potpunosti prihvatiti upute odraslih i preuzeti šablonsko izražavanje.

3. Slikovnice za bojenje

Nacrtani oblici u slikovnicama za bojenje mogu biti ili skroz pojednostavljenog shematskog karaktera ili pak naturalističkog, za djecu složenog karaktera. Kod pojednostavljenog shematskog oblika slikovnice dijete lako ispunjava njegove oblike, a koje lako pamti te se istima vraća kad mu zatrebaju slični pri čemu se isključuje daljnje opažanje djeteta. Kod složenih naturalističkih slikovnica javlja se suprotan problem kada dijete postaje svjesno prividne realističnosti i složenosti oblika koja su njemu nedostupna, a što dovodi do uvjerenja da ono samo nije sposobno za likovno izražavanje. Slikovnice za bojenje djetetu daju lažan dojam da pridonose oblicima koji su im inače nedostupni. Poput prethodno navedenih, negativne efekte imaju sve loše slikovnice, crtani filmovi, stripovi, shematske aplikacije i dekoracije kao i igračke naturalističkih oblika navodi Belamarić (1987: 253).

4. Izlaganje dječjih radova

Kada se dječji radovi često izlažu, posebice u dječjoj okolini i bez obzira htjela to ili ne, djeca ih percipiraju. Viđeno im se nesvjesno nameće kada se ona sama kasnije žele izraziti te im se zatire njihovo opažanje i oblici (Belamarić 1987: 253).

5. Širenje shematskih oblika

Belamarić (1987: 254) ističe da je sve češća pojava da djeca preuzimaju shematske oblike jedna od drugih, pogotovo u većim skupinama, a sve zbog nerazumijevanja likovnog jezika djece. Na taj način djeca usvajaju tuđe shematske oblike te u velikom broju dolazi do uniformiranih, praznih i neinventivnih likovnih radova te potiskivanja kreativnih potencijala kod djece.

U drugoj skupini ometanja dječje kreativnosti Belamarić navodi odgojne postupke i stavove odraslih;

6. Vrednovanje i procjenjivanje

Prema Belamarić (1987: 254) svako ocjenjivanje, vrednovanje, procjenjivanje i uspoređivanje dječjih radova pred njima blokira spontanost, osjećaj slobode i sposobnost stvaralaštva. Pozitivno ocijenjen rad potaknut će dijete na daljnje izražavanje, ali lošije ocijenjen rad, pogotovo više puta za redom, imaće za efekt nezadovoljstvo, povlačenje te odustajanje od likovnog izražavanja. Takvo ocjenjivanje djecu dijeli na „talentiranu“ i „netalentiranu“, što ustvari ne odgovara pravoj istini jer svako dijete može se izražavati likovnim jezikom koji izvire iz njega samoga te ga ono ne mora učiti. Neupućenost u likovni jezik djece posebno pogoršava procjenjivanje i ocjenjivanje koje izvorne oblike u izražavanju djeteta proglašava kao nesposobnost dok oponašanje shema i naturalističkih oblika proglašava kao vrijednost jer su prepoznatljivi zaključuje Belamarić (1987: 254).

7. Komentiranje i prigovaranje

Komentiranje ili prigovaranje, prikriveno ili pokazano nezadovoljstvo kod djeteta stvara nesigurnost ili otpor te narušava njegov interes i sposobnost za kreativan likovni rad (Belamarić 1987: 254). Ako se za vrijeme likovne aktivnosti djetetu uputi komentar ili savjet to može oduzeti djetetu kreativni moment i dovesti do toga da se percepcija shvati kao „tuđa“ (Škrbina, 2013: 36).

8. Prenaglašavanje vrijednosti

Belamarić (1987: 254) navodi da kod pretjeranog pohvaljivanja ili prenataglašavanja vrijednosti kod djece brzo može doći do zamjene ciljeva. Umjesto podrške razvoju likovnog jezika i onoga što on znači za razvoj drugih sposobnosti djeteta, kao i uživanja u samom likovnom izražavanju, pohvala postaje glavni cilj djeteta što u grupi može, za posljedicu, negativno utjecati na odnose među djecom.

9. Urednost i preciznost

Ako se pretjerano inzistira na urednosti, čistoći i preciznosti, ono može imati suprotan učinak kod djeteta tvrdi Belamarić (1987: 255). Nadalje, kaže da ono može razviti strah da ne umrlja papir što pak može utjecati na njegovu nespretnost da baš zbog toga nešto prolje ili umrlja. Zahtijevanje pretjerane urednosti od djeteta može djelomično ili u potpunosti blokirati njegove ideje te ono „mrlja“ kada mu nije jasno što se od njega traži.

Mrlje ne mogu narušiti vrijednost rada jer likovni rad ionako nije sam sebi cilj već su to unutrašnji procesi koje je rad potaknuo u djetetu stoga mrlja to ne može promijeniti. Precizno crtanje samo po sebi nema vrijednost, ali kada je ono nekom djetetu svojstveno i samim time dio njegovog likovnog izražaja, tada je jednako vrijedno kao i neodređenost i dinamičnost oblika drugog djeteta.

Sve navedene načine kojima se ometa dječje likovno stvaralaštvo poprilično je lako eliminirati pri čemu bi se u velikoj mjeri oslobodili dječji stvaralački impulsi zaključuje Belamarić (1987: 255).

5. OMETAJUĆA ULOGA ŠABLONA U RAZVOJU DJEČJEG LIKOVNOG STVARALAŠTVA

Prema Hrvatskoj enciklopediji² riječ šablona (njem. Schablone) označava: „predložak, uzorak, kalup po kojem se nešto izrađuje, reproducira ili serijski umnožava. – U prenesenom smislu, slijepo oponašan uzor; ono što je ponavljanjem postalo otrcano, banalno, dosadno; klišej“.

Huzjak (n.d.: 39) šablone naziva i stereotipima³ te navodi kako isti predstavljaju bilo koju vrstu izražavanja, uključujući i likovno, a kojem nedostaje originalnosti i individualnosti pri čemu se koriste općeprihvaćeni i nepromišljeni sustavi znakovne komunikacije. Nadalje ističe kako korištenje šablona oslobađa onoga koji je koristi od napora razmišljanja te da se iza šablona sakriva osoba koja se boji da bi je razlikovanje od drugih moglo kritički obilježiti.

Šablone se u likovnom izrazu kod djece često javljaju kada odrasli, često roditelji, nastoje djecu naučiti kako se nešto crta ili izrađuje.

Slunjski (2013: 38) ističe kako roditelji često imaju potrebu ispravljati djecu nastojeći im usaditi što više znanja u što kraćem roku ili pak iz straha da dijete ne odskače previše od okoline čime bi izazvalo kritike okoline.

„Takav konformizam naglašen je informacijom (najčešće roditeljskog) programiranja o vlastitoj prosječnosti koja se ne smije isticati u odnosu prema ostalima (pa će tako biljeg životnog scenarija „nisi talentiran za crtanje” sprječavati pojedinca da makar i pokuša nešto likovno percipirati i izraziti)“ (Huzjak, n.d.: 39).

Rijetki će roditelji zaista poticati i ohrabrivati dijete na stvaranje ideja, a još manji broj roditelja aktivno će sudjelovati u tome procesu navodi Slunjski (2013: 38).

² šablona. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. URL: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/sablona> [pristup: 06.09.2024.]

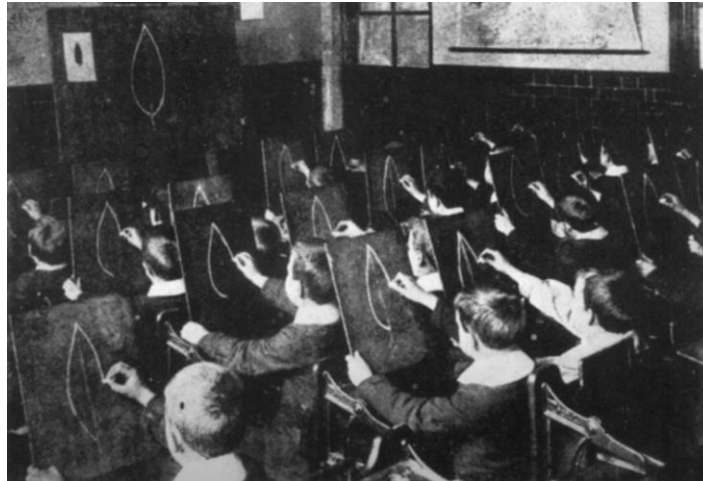
³ stereotip (stereo- + -tip, prema franc. stéréotype), sklop pojednostavnjenih i pretjerano uopćenih osobina koje se pridaju svim pripadnicima neke društ. skupine (etničke, rasne i dr.). Raširena i razmjerno trajna kognitivna shema o zajedničkim, češće negativnim nego pozitivnim značajkama društ. skupine (npr. profesori su rastreseni i sitničavi, Japanci marljivi i točni, crnci glazbeno nadareni i skloni lagodnu životu). Stereotipi pojednostavnjivanjem složene društ. sredine olakšavaju obradbu informacija i snalaženje u njoj. Tako se npr. nedostatne informacije o značajkama pojedinca nadoknađuju »znanjem« o osobinama skupine kojoj on pripada. U širem značenju, često ponavljan, neizvoran postupak ili djelo, klišej. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. URL: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/stereotip> [pristup: 07.09.2024.]

Nadalje Huzjak (n.d.: 39) smatra da šablone odvajaju pojedinca od njegove prave osobnosti gdje se u sigurnosti prosječnosti, kroz parole o nentalentu, sakriva od potencijalnih zahtjeva koji uključuju ulaganje napora kognitivnog i istraživačkog karaktera. Ukratko šablone odvajaju pojedinca od vještine razmišljanja. Šablonsko izražavanje nastaje već u 3. ili 4. godini kada dijete dobiva od roditelja ili nedovoljno educiranog odgojitelja upute 'ovako se crta' ili 'ovako se radi'. Tada se javljaju šablone poput crtanja ptice u dva luka, četvrtina sunca sa osmijehom u kutu papira, cvijet tratinčice, crvene čizme sv. Nikole, srca koja ne predstavljaju zaista (organ) srca i ostalo nakon čega slijedi pohvala i podrška ako se iste usvoje.

Šablonski crteži kod djeteta, iako su crtani dječjom rukom, zapravo nisu dječji crteži već su crteži odrasle osobe, čiji autoritet dijete ne propituje, pogotovo jer kroz prihvaćanje takvog crteža dobiva pohvalu i zaštitu. Kada zadamo djetetu da nacрта cvijet ono ne crta konkretan cvijet već znak to jest zamjenu za cvijet tkz. „tratinčicu“ (konkretna tratinčica za razliku od znaka tratinčice ima latice u dva reda, ispupčen tučak i drugačije listove), baš kao što na semaforu nije konkretna osoba već znak za čovjeka, što je ustvari vrsta stereotipa (Huzjak, 2013).

Pivac (2016: 349) navodi da su današnji jedanaestogodišnjaci i dvanaestogodišnjaci opterećeni šablonama, koje još naziva i likovnim fiksacijama, pri čemu ističe da osim što ih preuzimaju jedni od drugih još je češći slučaj da šablone preuzimaju iz masovnih medija. To značajno utječe na smanjenje mašte i kreativnosti pri čemu ono što je preuzeto od drugoga, već viđeno i banalno, kroz imitiranje postaje dominantan obrazac izražavanja kako kod likovnog izražavanja tako i općenito.

Slobodan dječji crtež nije uvijek bio u planu predmeta crtanja u službenom školovanju već se tek od 1900.-ih godina počeo uvoditi. Način rada u prošlosti odvijao se na način da je nastavnik crtao nešto na ploči, dok su učenici to vjerno prenosili na svoje pločice ili papire. S obzirom na to da kroz takvo učenje crtanja učenici mogu naučiti crtati vrlo malo predmeta to se pretvaralo u sheme i kopiranje (Ružić, 1959: 19).

Slika 5. Primjer učenja crtanja prema crtežu nastavnika
Izvor: Huzjak, M. (2013) prema E. H. Gombrich (1984: 140)

Na slici 5 vidljivo je kako učenici uče crtati imitirajući crtež nastavnika. Na slici se također može primijetiti kako svi učenici crtaju desnom rukom, dok je položaj ruku svima jednak i na istom dijelu crteža. Iz priloženog se može zaključiti da, osim što svi imaju istu odjeću i frizuru i imitiraju crtež nastavnika, učenici također imaju diktiran i tempo crtanja. Iako školska nastava danas ne izgleda na ovaj način, djeca se ipak kroz crtež programiraju na sličan način. Nesvjesno učenje koje iz toga slijedi jest da na neki način svi moramo biti isti i držati se skupa, da smo zajedno jači što može voditi i do demonstracija sila. Također, na ovaj način dolazi i do pojave konformizma⁴ što se može primijetiti na primjeru odjeće i obuće koja je u modi i prema kojoj većina ljudi bira sličnu ili istu iako mogu obući što god žele. Ljudi pritom vjeruju da je to njihov ukus sve dok aktualno ne izađe iz mode. Iz toga se može zaključiti da se ukus pojedinca prilagođava većini, da je konformista i stereotipan. Osim ukusa stereotip može biti vjersko političko ili seksualno uvjerenje pri čemu se razvijaju stavovi odnosno uvjerenja 'mi protiv njih' i 'naše je uvjerenje logično jer smo naviknuti na njega' prenosi Huzjak (2013).

Slika 6. Grafički prikaz kako šablonsko svjetonazor može voditi do agresije
Izvor: obrada autora (Huzjak: 2013)

⁴ konformizam (engl. conformism, od lat. conformare: prilagoditi), ponašanje u skladu s tradicijom, vladajućim moralnim, političkim i drugim pravilima i nazorima, prilagodljivost; prihvaćanje nekog mišljenja ili ponašanja iz spekulativnih ili oportunističkih razloga; oportunistizam. konformizam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. URL: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/konformizam> [pristup: 07.09.2024.]

„Tom tehnikom usvajanja društveno prilagođenog ponašanja dijete će poslije prihvatiti cigaretu, amoralno ponašanje koje se prenosi nakon škole na posao („ako mogu svi malo zakidati, bio bih budala da i ja to ne činim”), a čak i ratovi započinju nametanjem određenoga stereotipnog scenarija narodu (to je Erich Fromm objasnio time da je čovjek jedini oblik života koji ne prepoznaje vlastitu vrstu – druge ljude – nego pojedinac o tome odlučuje konformistički prema društvenom stavu, pa se selekcija na ljude i ne-ljude provodi prema boji kože, religiji, spolu, seksualnoj orijentaciji, nacionalnosti i sl., a sve zato što čovjek s lakoćom ubija sve ne-ljude)“ (Huzjak, n.d.: 40; Fromm, 1986).

Iz navedenog se može zaključiti da je od rane dobi djeteta vrlo važno razvijati slobodu mišljenja kao i divergentno mišljenje jer sama šablona nije opasna, ali opasno može biti usvajanje šablonskog razmišljanja i načina života.

5.1. Najčešći primjeri šablona

Postoje određeni tipovi šablona koji se uobičajeno javljaju i ponavljaju u dječjem likovnom stvaralaštvu. Cvijet, srce, kuća, ptice, sunce neki su od najčešćih simbola u dječjem izrazu te ih se smatra indikatorima siromaštva u istome ili pak mogu biti rezultat precrtavanja od odraslih ili vršnjaka navodi Bogović (2023: 29; prema Balić Šimrak, 2010).

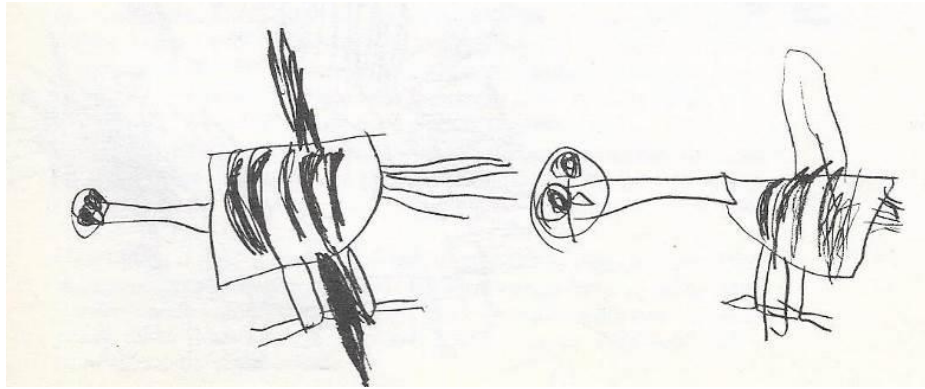
Uz navedene simbole često se kod šablonskog izražavanja javlja i simbol bora što može dovesti do razvoja fiksacija kod djeteta koje se također smatraju šablonama ističu Grgurić i Jakubin (1996:54; prema Mühle, 1955).

Huzjak (n.d.: 39) također navodi šablone poput čovjeka, nasmiješenog lica, četvrtine sunca sa osmijehom u kutu papira, ptice nacrtane u dva luka, crvene čizmice sv. Nikole te srca koja nisu prava srca. Nadalje ističe problematiku aktivnosti koje se baziraju na uputama „ovako se radi ovo“ jer one u sebi već imaju šablonski karakter.

Slika 7. Primjer šablone ptice

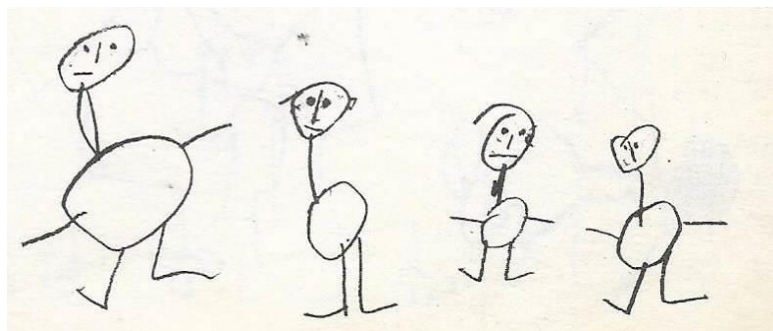
Izvor: Huzjak, M. Šablone. URL: <http://likovna-kultura.ufzg.unizg.hr/sablone.htm>. [pristup: 11.09.2024.]

Slika 8. Primjer izvornog opažanja djeteta na crtežu ptica
Izvor: Belamarić (1987: 94)

Na slici 7 vidljiva je šablona ptice nacrtana u obliku slova 'm' u čemu se jasno raspoznaje utjecaj odraslih te kojem nedostaje originalnosti i slobode.

Na slici 8 vidljivo je izvorno opažanje djeteta kod kojeg oblici odišu životom. Tijela ptica položena su horizontalno kao u letu, vidljive su cijele glave, vrat i oči koje zrače životom, a vidljivo je i opažanje šara na perju, krila te rep, što pokazuje neopterećenost sugestijama (Belamarić, 1987: 94).

Slika 9. Primjer šablone ljudi
Izvor: Belamarić (1987: 83)

Slika 10. Primjer šablone ljudi
Izvor: Belamarić (1987: 85)

Na slici 9 nalazi se crtež ljudi prikazan simbolima, krug, crta i točka. Tako ljude ne vide ni djeca ni odrasli, ali tako odrasli uče djecu da crtaju oblike kroz uvjerenje da iste tako zamišljaju djeca. Takvi se oblici djeci često usađuju kroz pjesmice i rime, koje pomažu da dijete prihvati šablonu, poput: „Točka, točka, točkica, crta, crta, crtica i gotova je glavica...” navodi Belamarić (1987: 83). Na slici 10 vidljiva je česta šablona ljudi prerezane glave, ruke su ukočene, oči su izdužene i vidljive su trepavice te osmijeh. Ove se šablone brzo šire među djecom kroz što se vidi da ih nezainteresirano ponavljaju te da ne žive kroz te oblike (Belamarić, 1987: 85).

Slika 11. Primjer šablone srca

Izvor: Huzjak, M. Šablone. URL: <http://likovna-kultura.ufzg.unizg.hr/sablone.htm>. [pristup: 11.09.2024.]

Slika 12. Organ srca

Izvor: Huzjak, M. Šablone. URL: <http://likovna-kultura.ufzg.unizg.hr/sablone.htm>. [pristup: 11.09.2024.]

Na slici 11 nalazi se primjer šablone srca za koju Huzjak (n.d.) ističe da je treba izbjegavati posebice jer se navodno u antici na takav način prikazivala ženska stražnjica. Na slici 12 vidi se kako srce zaista izgleda pri čemu je vidljivo i da šablona te sam organ srca nemaju puno zajedničkog.

Na slikama 13-17 vidljive su neke od najčešćih šablona poput cvijeta s izraženim krugom takozvanim tratinčicama, izrada šablona proljetnica, borova, bojanje čizmice sv. Nikole tipičnom crvenom bojom i izrezivanje šablone srca. Na primjerima je vidljiv rad prema

uputama odrasle osobe u čemu se posebno ističe šablonski karakter bez originalnosti, kreativnosti i slobode izražaja.

Slika 13. Primjer šabloniziranog prikaza cvijeta kod djece niže osnovnoškolske dobi
Izvor: izrada autora

Slika 14. Djeca niže osnovnoškolske dobi izrađuju šablonizirani prikaz proljetnice
Izvor: izrada autora

Slika 15. Primjer šabloniziranog prikaza božićnog drvca
Izvor: izrada autora

Slika 16. Djeca predškolske dobi boje šablonski predložak čizme sv. Nikole
Izvor: izrada autora

Slika 17. Djeca niže osnovnoškolske dobi izrezuju šablone srca povodom obilježavanja Valentinova
Izvor: izrada autora

5.2. Druga perspektiva šablona

Dijete će se kroz svoje odrastanje i likovno stvaralaštvo zasigurno susresti sa šablonama. Ono kroz svoj razvoj traga za shemama kojima će prikazati određeni predmet ili pojavu.

Kroz to traganje ono će doći do vlastitih shema i simbola koji se ne temelje na konkretnom promatranju određenog predmeta, cvijeta, kuće ili dr. Takve nađene sheme odnosno simboli djetetu donose zadovoljstvo jer im ono pridaje određeno značenje (Karlavaris, 1988: 46).

Balić Šimrak (2010: 6) navodi da je osobama koje svakodnevno rade s djecom teško prihvatiti stavove da su simboli poput srca, cvijeta s kružnicom i pet latica, kuće od kvadrata s krovom u obliku trokuta i ostalog, posljedica kopiranja od odraslih i druge djece te da su kao takvi posljedica siromašnog likovnog izražaja koji treba izbjeći pod svaku cijenu, a po mogućnosti i zabraniti. Stigmatiziranje takve rasprostranjene pojave koja se redovito javlja kod male djece moglo bi negativno utjecati na njihov emocionalni razvoj. Nadalje smatra da se šablonama može pristupiti kao sažetoj komunikaciji uz pomoć koje nam dijete šalje poruke

pa tako na primjer srce označava ljubav, cvijet ljepotu, kuća označava toplinu doma, a sunce toplinu i ugodu.

Kada se usporede i razmotre definicije prvih pisama u povijesti čovječanstva tada se javlja pitanje da li je ono što je karakteristično za 'djetinjstvo čovječanstva' jednako tako prisutno i kod likovnog izražaja djeteta u ranoj dobi:

„Piktografsko ili slikovno pismo jedan je od najstarijih oblika sustavnog zapisivanja misli i događaja. Sastoji se od, kao što mu sam naziv kaže, niza pojednostavljenih sličica pri čemu svaki pojedini znak ili sličica doziva u čitateljevu svijest stanovite događaje i stvari što ih on asocijativno veže uz taj znak. Ideogramsko pismo nastalo je iz potrebe za predočavanjem riječi koje nije bilo moguće jednostavno naslikati i u tom smislu predstavlja viši razvojni stupanj piktografije. Ideogrami ne predstavljaju događaje shematskim crtežima kompletnih figura ili predmeta, nego crtežima reduciranim do osnovnih, karakterističnih elemenata predmeta koji se prikazuju. To znači da se npr. za pojam čovjeka više ne crtaju svi dijelovi njegova tijela, nego samo jedan, i to onaj najkarakterističniji koji postaje znak-simbol njega cijeloga“ (Žaja i Pokrajac, 2008; navedeno u Balić Šimrak, 2010:6).

Iz navedenog se može zaključiti da kada dijete poseže za slikovnim simbolima ono nastoji komunicirati, poslati poruku ili opisati emociju te odabire sažeti pojednostavljeni znak za komuniciranje bez obzira što možda ima već 4 ili 6 godina. Koristan primjer može biti logotip čija se karakteristika sažetosti koncepta može povezati s potrebom i sposobnošću djeteta da stvori simbol koji služi kao zamjena za misao. Ova faza se javlja, ali i prolazi tijekom djetinjstva, pa se to kopiranje može povezati i s potrebom za prihvaćanjem, uklapanjem te identificiranjem sa zajednicom. Osim toga, kopiranje je oblik učenja pa tako na likovnim akademijama studenti uče kroz kopiranje radova starih majstora i njihovih likovnih postupaka, ali iste ne usvajaju kao svoje nego im takva vrsta učenja daje širinu, vještinu i izvor. Spoj navedenog i osobnih iskustava, vještina i drugog znanja doprinosi autentičnosti i posebnosti studenata. Na jednak način dijete kroz povezivanje različitih utjecaja stvara svoje osobne alate, vještine i znanja koje će ga u budućnosti činiti posebnim ističe Balić Šimrak (2010: 6).

6. ULOGA NASTAVNIKA U SUZBIJANJU ŠABLONA

Kreativnost se nekada nije pripisivala djeci, ali danas je uvriježeno mišljenje da su sva djeca kreativna i da imaju potencijal koji je potreban za kreativnost te kojega je samo potrebno probuditi i poticati (Cvetković Lay i Pečjak, 2004: 12).

Petrač (2015: 91) navodi da je istina u prikazivanju bliska dječjem likovnom izrazu. Dijete svoje opažanje svijeta i svoju sliku svijeta prenosi na papir te stvara vlastito likovno djelo, a da bi se ono moglo likovno izraziti potreban mu je poticaj.

Dijete koje je nesigurno ponavljat će iznova isti model prikaza predmeta ili figure na isti način. Osim šablone, ovaj način naziva se još i kliše te predstavlja stagnaciju. Nastavniku ovo treba poslužiti kao znak da je potrebno poduzeti mjere kako bi se šablona nadmašila, izmijenila, dopunila i obogatila. To se može postići kroz zadavanje neočekivanih i novih likovnih zadataka koje nije moguće ostvariti kroz pribjegavanje usvojenoj šabloni. Promjenom šablone stvara se mjesto za budući likovni, ali i opći razvoj djeteta (Karlavaris, 1988: 46).

Kako bi se promijenio takav način likovnog ne-mišljenja i pokrenula mašta djeteta na nastavi likovne kulture, ponajprije je potrebno odlučiti i dopustiti djeci slobodu mišljenja i stvaranja imajući pritom na umu da je to preduvjet za poticanje maštovitog točnije kreativnog mišljenja ističe Pivac (2016: 349).

Sukladno tome nije poželjno da nastavnik ili stručna osoba koja organizira likovne aktivnosti bude u dominantnoj ulozi kod same likovne aktivnosti djeteta. Kruto planiranje aktivnosti, nametanje i naglašavanje osobne percepcije zadanog likovnog problema kao i usredotočenost na finalni rezultat naspram samog procesa, ometa dječje likovno stvaralaštvo što posljedično pogoduje pribjegavanju šablonama u dječjim radovima (Bogović, M. 2023: 25-26; prema Batur, 2022).

U grupi djece kao što je razred, nastavnik mora svakom djetetu pružiti priliku da se slobodno izražava kroz iznošenje vlastitog mišljenja. Kroz takvo izražavanje djeca brzo usvajaju da će svatko dobiti priliku da kaže što misli, što doprinosi i razvijanju strpljenja kroz oslušivanje tuđih mišljenja. Kada se redovito primjenjuje ovaj pristup djeca dobivaju osjećaj važnosti i zadovoljstva što pozitivno utječe na razvoj samopouzdanja koji se odražava i na likovni rad. Kada dijete postane svjesno sebe i svoje osobnosti koju drugi ne pokušavaju mijenjati već je

poštiju, tada ono u potpunosti napušta potrebu za kopiranjem svojih vršnjaka i prepušta se samouvjerenom likovnom izražavanju (Pivac, 2010: 7).

Obrazovanje i poznavanje vlastitih mogućnosti temelj su slobode i mogućnosti samoodređenja, ali je važno pri tome znati „razlikovati „slobodu od“ (manipulacija, represija, konformizama itd.) od „slobode za“ (stvaranje vlastitih smislenih pravila za djelovanje)“ zaključuje Huzjak (n.d.: 40). „U tom smislu, stvaralaštvo je najneposredniji dokaz čovjekove slobode, jer upravo njime on uspostavlja jedan novi svijet“ (Polić, 1997: 52; navedeno u Huzjak, n.d.: 40).

Kao što je već spomenuto u radu, kada se u potpunosti napusti strah od neuspjeha i briga o krajnjem rezultatu i ocjeni, tada djeca kroz metodički osmišljen likovni proces doživljavaju zanesenost i ugodu navodi Pivac (2016: 349-350; prema Csikszentmihalyi, 1996 i 2006) te zaključuje kako se kroz to razvija mašta i stvaralaštvo.

Čudina-Obradović (1990; navedeno u Grgurić i Jakubin, 1996: 99) donosi osnovna načela koja mogu pomoći nastavniku kod razvoja kreativnosti u razredu:

Nastavnik dakle treba poticati te intervenirati samo u slučaju da je dijete neodlučno na način da mu kroz pitanja približi moguća alternativna rješenja. Važno je da ima likovni senzibilitet kako bi znao osjetiti izražajne mogućnosti djeteta i usmjeravati njegov individualni način izražavanja bez da mu sugerira, koči ili blokira. Kod biranja motiva, važno je birati motiv zbog likovnog problema, a ne zbog samog motiva. Vrednovati treba specifične vrijednosti dječjeg izražavanja, a ne srodnost sa likovnim djelima odraslih umjetnika. Kako bi se razvijalo likovno mišljenje potrebno je dijete usmjeravati na gledanje oblika, likovnih pojava i boja dok intervencija služi za povezivanje rješavanja likovnog problema i mogućnosti doživljavanja samoga motiva (Grgurić i Jakubin, 1996: 107).

Cvetković Lay i Pečjak (2004: 13) također ističu da je bitno da nastavnik usmjerava djecu da se suzdržavaju od prosudbi dok odgovaraju na pitanja i pokušavaju smisliti sve što mogu. Nastavniku je zatim dužnost da ih podsjeća da nema 'krivih' ili 'pravih' odgovora i rješenja, da potiče dječju maštu kako bi njihove ideje dolazile slobodno, da nagrađuje drugačije i neobične ideje. Nadalje, nastavnik bi trebao postepeno voditi djecu prema originalnim idejama, ohrabrujući i potičući ih da se usude odmaknuti od očekivanih i uobičajenih rješenja i ideja.

Kako ne bi dolazilo do stvaranja šablonskih crteža kod djece Huzjak (n.d.: 40) navodi da je važno biti obrazovan o tome što je šablonski crtež, zašto takav crtež nije dobar te što to utječe na stvaranje samog crteža i vrednovanje istoga. Djetetu treba pružiti mogućnosti i osposobiti ga da samo stvara vlastitu igru i pravila, kako likovnu tako i socijalnu.

Osim toga važno je da odrasli ne crtaju djeci, bez obzira koliko su vješti u tome. S obzirom na to da je crtanje biološka potreba, djeca sama trebaju otkriti kako izgleda svijet te je važno da se odrasli preispitaju gdje su oni u svemu tome bez da pritom djeci daju šablone i stereotipe zaključuje Huzjak (2013).

7. ZAKLJUČAK

Svako je dijete kreativno i u sebi nosi kreativni potencijal za stvaranje, a da bi ga ostvarilo treba odrasle da mu pomažu, da ga potiču i pruže mu podršku. Kroz odrastanje se javlja šablonski način izražavanja koji sputava razvoj kreativnosti već u ranoj dobi od tri i četiri godine. Djeca često preuzimaju šablone kako bi zadovoljila očekivanja okoline zbog čega se one brzo šire među djecom stoga je nužno da se nastavnici, ali i drugi koji s djecom rade, obrazuju te osvijeste načine na koje pristupaju djeci kada ih poučavaju kako bi im pomogli da se oslobode šablona. Često se događa da odrasli dijete uče šablonama iz neznanja i kroz želju da ga nauče crtati što prije gušeći tako dječju kreativnost. Dijete kroz to dobiva poruku da njegov crtež nije dobar i da kroz crtanje i izrađivanje na jedan te isti način dobiva pohvalu, zaštitu i prihvaćanje okoline.

Pribjegavanje šablonama može biti dio faze likovnog razvoja djeteta, ali isto tako može postati i fiksacija zbog djetetove nesigurnosti. Šablone same po sebi ne predstavljaju opasnost, ali opasnost koja se krije u šablonskom načinu izražavanja jest to da one mogu voditi u šablonski način razmišljanja i življenja.

Kada dijete crta šablone, ono ne crta konkretnu pojavu ili predmet koje je vidjelo već pojednostavljene znakove koji ih predstavljaju. Takav šablonski prikaz smanjuje kreativnost i maštu stoga bi pravilnim poticanjem trebalo poraditi na razvoju likovnog izražaja. Ipak potrebno je imati na umu i da dijete šablonama pripisuje određeno značenje pri čemu kroz njih nastoji komunicirati i prenijeti emociju ili poruku koristeći ih kao simbole. Iz navedenog razloga važno je ne stigmatizirati, kritizirati ili braniti takav izraz jer bi to moglo imati negativan utjecaj na emocionalni razvoj djeteta već dijete treba poticati da promišlja o onome što vidi ili što je vidjelo kako bi se oslobodilo šablona.

U radu s djecom nastavnik je dužan omogućiti djetetu da se slobodno izražava, razvija slobodno kreativno mišljenje, te mu pružiti znanje i alate kako bi ono potom moglo stvarati sasvim nove ideje i novi svijet. Kada dijete osjeti da ima podršku i da može slobodno izražavati vlastito mišljenje bez straha od kritike tada ono lakše izgrađuje samopouzdanje, osjećaj vlastite vrijednosti, važnosti i zadovoljstva. Na ovim temeljima dijete lakše napušta šablone i šablonski način razmišljanja te se može nesputano kreativno izražavati.

8. LITERATURA

1. Balić Šimrak, A. i Bakotić, M. (2018) *Dijete, cjelovitost, umjetnost, krug – svašta se može dogoditi u krugu...* Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
2. Balić-Šimrak, A. (2010) Predškolsko dijete i likovna umjetnost. *Dijete, vrtić, obitelj*, 16-17 (62-63), 2-8. URL: <https://hrcak.srce.hr/124737> [pristup: 07.08.2024.]
3. Batur, I. (2022). Stereotipi i šablone u likovnom izrazu djeteta – kvalitativna analiza likovnih aktivnosti. U: Sablić, M., Žižanović, S. I Mirosavljević, A., ur. *Kultura suvremene škole: Zbornik radova Prvog znanstvenog kolokvija Poslijediplomskoga sveučilišnog studija Pedagogija i kultura suvremene škole*. Osijek: Filozofski fakultet Osijek. str. 5-22.
4. Beisl, H. (1978) Djeca crtaju. *Umjetnost i dijete*, str. 3-26.
5. Belamarić, D. (1986) *Dijete i oblik: likovni jezik predškolske djece*. Zagreb: Školska knjiga.
6. Bognar, L. (2010) *Škola koja potiče kreativnost*.
7. Bogović, M. (2023) *Šablone u likovnom izrazu djece predškolske dobi*. Završni rad. Rijeka: Sveučilište u Rijeci.
8. Butina, M. (1982) *Elementi likovne prakse*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
9. Csikszentmihalyi, M. (1996) *Creativity, flow and the psychology of discovery and invention*. New York: Harper Collins Publisher.
10. Csikszentmihalyi, M. (1996) *Creativity, flow and the psychology of discovery and invention*. New York: Harper Collins Publisher.
11. Csikszentmihalyi, M. (2006) *Flow – očaravajuća obuzetost: psihologija optimalnog iskustva*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
12. Csikszentmihalyi, M. (2006) *Flow – očaravajuća obuzetost: psihologija optimalnog iskustva*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
13. Cvetković-Lay, J. i Pečjak, V. (2004) *Možeš i drukčije: priručnik s vježbama za poticanje kreativnog mišljenja*. Zagreb: Alinea.
14. Čorko, I. (2003) Efekti zahtjeva za povećanjem kreativnosti vlastitog prijašnjeg učinka. *Suvremena psihologija* 6 (2003), 2, str. 249-262.
15. Čudina-Obradović, M. (1990) *Nadarenost, razumijevanje, prepoznavanje, razvijanje*. Zagreb: Školska knjiga.

16. De Bono, E. (1985) *Six Thinking Hats: An Essential Approach to Business Management*. Little, Brown, & Company.
17. Ekvall, G. (1999) Creative climate. U: Runco, M. A. i Pritzker, S. R. (eds.) *Encyclopedia of creativity. Vol. 1 A-H*. San Diego: Academic Press Place of Publication, str. 403-412.
18. Feldhusen, J. F. i Goh, B. E. (1995) Assessing and accessing creativity: An integrative review of theory, research and development. *Creativity Research Journal*, 8, str. 231-247.
19. Finci, P. (2009) *Imaginacija*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus d.o.o..
20. Fromm, E. (1986) *Anatomija ljudske destruktivnosti*. Zagreb: Naprijed.
21. Gombrich, E. H. (1984) *Umetnost kao iluzija*. Beograd: Nolit.
22. Grgurić, N. i Jakubin, M. (1996) *Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje: metodički priručnik*. Zagreb: Educa.
23. Guilford, J. P. (1968) *Intelligence, creativity and their educational implications*. San Diego, California: Robert R. Knapp, Publisher.
24. Huzjak, M. (n.d.) *Učimo gledati 1-4: priručnik likovne kulture za nastavnike razredne nastave, nepotpuna verzija*. URL: http://likovna-kultura.ufzg.unizg.hr/Miroslav_Huzjak_Ucimo_gledati_prirucnik_1_4.pdf [pristup: 28.07.2024.]
25. Huzjak, M. (n.d.). Šablone. *Likovna kultura: metodički internet centar "učimo gledati"*. URL: <http://likovna-kultura.ufzg.unizg.hr/sablone.htm> [pristup: 11.09.2024]
26. Huzjak, M. (2013) *Kako suzbiti šablone u dječjem crtežu: Miroslav Huzjak at TEDxUniversityofZagreb*. Zagreb: TEDx Talk. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=6kKDiMypHa0> [pristup: 27.07.2024.]A
27. Isaksen, S. G. (1987) *Frontiers of creativity research: Beyond the basic*. Buffalo, NY: Bearly Limited.
28. Karlavaris, B. (1988) *Metodika likovnog odgoja 2*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
29. Matic, A. (2021) *Fragmenti o djetinjstvu : odabrane teme*. Zagreb: Novi redak.
30. Mühle, G. (1995) *Entwicklungspsychologie des zeichnerischen Gestaltmes*. München: Ylabil.
31. Nickerson, R. S. (1999) Enhancing creativity. U: Sternberg, R. J. (ed.) *Handbook of Creativity*. Cambridge: University press, str. 392-430.
32. Osborn, A. F. (1953) *Applied imagination: Principles and procedures of creative thinking*. New York: Scribner.
33. Pejić, P., Tuhtan-Maras, T. i Arrigoni, J. (2007) Suvremeni pristupi poticanju dječje darovitosti s kreativnim radionicama. *Magistra Iadetina*, 2 (2), str. 133-149.

34. Petrač, L. (2015) *Dijete i likovno umjetničko djelo : metodički pristupi likovno-umjetničkom djelu s djecom vrtičke i školske dobi*. Zagreb: Alfa.
35. Pivac, D. (2016) Poticanje dječjeg likovnog stvaralaštva i mašte u komunikaciji s kulturnom baštinom. *Školski vjesnik: časopis za pedagoškijsku teoriju i praksu*, 65, 347-356. URL: <https://hrcak.srce.hr/160226> [pristup: 28.07.2024.]
36. Plucker, J. A. i Runco, M. A. (1998) The death of creativity measurement has been greatly exaggerated: Current issues, recent advances, and future directions in creativity assessment. *Roeper Review*, 21, str. 36-39.
37. Polić, M. (1997) *Čovjek-odgoj-svijet*. Zagreb: Kruzak.
38. Polić, Milan (1997) *Čovjek-odgoj-svijet*. Zagreb: Kruzak.
39. Ružić, B. (1959) *Djeca crtaju : priručnik za učitelje, nastavnike likovnog odgoja i roditelje*. Zagreb: Školska knjiga.
40. Slunjski, E. (2013) *Kako djetetu pomoći da... (p)ostane kreativno i da se izražava jezikom umjetnosti: priručnik za roditelje, odgajatelje i učitelje*. Zagreb: Element.
41. Somolanji, I. i Bognar, L. (2008) Kreativnost u osnovnoškolskim uvjetima. *Život i škola*, 19. str. 87-94.
42. Škrbina, D. (2013) *Art terapija i kreativnost: multidimenzionalni pristup u odgoju, obrazovanju, dijagnostici i terapiji*. Zagreb: Veble commerce.
43. Taylor, C. W. (1960) *Widening horizons in creativity*. New York: Wiley.
44. Winner, E. (2005) *Darovita djeca*. Lekenik: Ostvarenje d.o.o..
45. Žaja, B. i Pokrajac, S. (2008) Pisma kroz civilizacije. *Časopis Nova Akropola*, 16. Zagreb: Udruga Nova Akropola.